

BALKAN GEZİ NOTLARI - I

bir üsküp masalı

Rıdvan CANIM*

“Bütün göçmüş olanlar bilirler ki, uzakta bırakılmış olan eski vatan, günün türlü dertleri arasında hatıra gelmediği zamanlarda bile, içimizde, tamiri imkânsız izler bırakarak kapanmış bir yara gibi daima sızlayacak ve bunca hatırası kalbe dolmuş o yerlerin bu gününe değil, ancak mâzisine karşı bir hasret ve orada olup bitenlere karşı bir alâka ölünceye kadar eksilmeyecektir.”

YAŞAR NABİ

Üsküp.. Makedonya'nın başkenti.. Ona bugün Skopje diyorlar.. Bu şehri anlatmaya nereden ve nasıl başlamalıyım, bilemiyorum. Ne zaman Balkan şehirlerine dair bir şeyler söylemek ve yazmak istesem, bir şey gelip yüreğimin bir köşesinde düğümlenir kalır. İşte şimdi yine öyle.. Ama yazmalıyım Üsküb'ü.. Zira Balkan savaşlarının sürüp vatanından kopardığı bir ailenin en küçüğü olarak uzak çocukluk hatıralarımı Vardar türküleri süslemiştir hep benim.. O topraklara kavuşmayı yıllarca bekledim durdum.. İçimdeki hasret yangını Vardar Nehri bile söndüremez diye düşündüm hep..

* Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Edirne, E-mektup: ridvancanim@trakya.edu.tr.

Üsküp'te Vardar Nehri ve Fatih Sultan Mehmed Köprüsü

Düşlerimin gerçek olduğu anı, Üsküp'le bulduğum, Vardar'a kavuştuğum ilk günü elbette unutamam.. Kimler gelmiş kimler geçmiş buralardan.. Persler, Makedonlar, Romalılar, Bizanslılar, Cermenler, Gotlar, Slav kavimleri ve Avarlar.. Aslında Türk kavimlerinden Hunlar, Avarlar, Oğuzlar, Kuman ve Peçenekler Osmanlı'nın bu topraklara gelişinden çok önce buralara gelmişler.. Evlâd-ı fâtihânın Rumeli ile buluşması tarihin seyrini de değiştirmiş buralarda.. Ve İstanbul henüz fethini beklerken, bir gün Gelibolu'da ayaklarını karaya basan Türk akıncıları, bir çılgın âşık gibi koşup kollarını boynuna dolayıvermişler Rumeli'nin.. Ve o nazlı vücûda saraylardan, hanlardan, camilerden, medreselerden, imaretlerden, köprülerden süslü elbiseler, göz alıcı kaftanlar giydiren Türk zevki, devletin ve milletin ortak gayretleriyle bu toprakları nasıl da bir açık hava müzesi haline getirmiş.. Kimi gelmiş, birer mızraklı efsane kahramanı gibi, şehirlerin ismetine nöbet tutan narin minareli camiler kurdurmuş, kimi gelmiş, garibi, konuğu, Tanrı misafiridir diye ağırlayan kervansaraylar yaptırmış bu topraklarda.

İlme irfâna susamış niceleri gelmiş mektepler, medreseler kurmuşlar.. Temizliği imanın yoldaşı bilen niceleri gelmiş külhanlar,

BALKAN NOTLARI-I

hamamlar inşa ettirmiş.. Ya çarşılar, arastalar, bedestenler, hanlar, dükkânlar kurup adına “vakıf” diyen hayır sahiplerinin çabalarına ne demeli!? Açlığın, birçok kötülüğün anası olduğunu çok iyi idrak etmiş Türkler.. Ve işte bu yüzden de şehirlerde, kasabalarda olabildiğince aşhaneler, imarethaneler kurmuşlar ve bir lokma ekmek için işlenecek suçları önceden karşılamayı bilmişler.. Ya müslüman Türklerin su sevgisi..! Çeşmeler, sebiller su kemerleri.. Bu eli açık, kapısı ardına kadar dayalı, gözü tok, gönü pek millet bir türlü suya doyamamış, onun için de rast geldiği her köşeye ibadet derecesine varan bir şevkle sebiller, selsebiller, çeşmeler kurdurmuş.. Ya külliyeleer.. Camiyi ortasına alan külliye de yer bulan medrese, kütüphane, misafirhane, aşhane, mumhane, şifahane, tabhane, han ve kervansaraylarla sosyal hayatı nasıl da canlı bir unsur haline getirmiş atalarımız.

Neredeyse bütün Balkan şehirlerini gezdim, gördüm.. Bunlar arasında beş Rumeli şehri var ki, özellikle onların Osmanlı'nın medeniyet mirasını kutsal bir emanet gibi muhafaza etmeye çalıştığına, sayısız Anadolu şehrine nispet yaparcasına bunu başardığına da şahit oldum. Bu şehirler Saraybosna, Mostar, Prizren, Berat ve Üsküp'tür. “*Rumeli'nin Beş Şehri*” diyorum ben onlara..

Vardar Nehri ve Üsküp

Bugün hemen hemen bütün Balkan şehirlerinde iki farklı şehir yapısı karşılar ziyaretçilerini: Biri Osmanlı'dan emanet kalan "eski şehir", diğeri ait olduğu ülkenin modern yapılarıyla donanmış çağdaş şehirler. Rumeli coğrafyasında Türklüğün hâlâ çarpan kalbi olarak gördüğüm Üsküp de böyledir bugün.. Nazlı Vardar'ın akış yönüne göre sol tarafta kalan Osmanlı'nın Üsküb'ü trajik bir terkediliş öyküsünün hüznüyle yaşam mücadelesini sürdürürken, sağ tarafta Vodno Dağı eteklerine kadar uzanan bir alanda birleşik Yugoslavya'nın kucağında büyümüş zamane Üsküb'ü yer alır. Şimdilerde 500 bini aşan nüfusuyla Üsküp, müslüman kesimde daha çok Türkleri, Arnavutları, Boşnakları ve Çingeneleri barındırırken, karşı tarafta Makedonlar, Sırp lar ve diğ er Hıristiyan etnik unsurlara ev sahipliğ i yapar..

osmanlı akıncıları üsküb 'de..

*"Mayadağdan kalkan kazlar
Al topuklu beyaz kızlar
Yârimin yüreğ i sızlar
Eğlenemem aldanamam ben bu yerlerde..."*

Yaşlı tarihin takvim yaprakları 1392 senesini gösterdiğinde Osmanlı akıncıları Yıldırım Bayezid Han sancağ ı altında girerler şehrin kapılarından Üsküb'e.. Tam 520 yıl evlâd-ı fâtilhânın elinde islâm mülkü olarak tarih sahnesinde boy gösteren bu kutlu şehir, tabir yerindeyse "saadet asırları"nı yaşar bunca zaman.. Üstad Evliya Çelebi, Üsküb'ün bir zamanlar sahip olduğu zenginlikleri anlatırken; "Burada 1 kale, 45'i cuma camii olmak üzere 120 mescid, 2 medrese, 9 dârü'l-kurrâ, 70 mektep, 20 tekke, 110 çeşme, 7 kervansaray, 2150 dükkânı bulunan bir çarşı, 1 bedesten, 1 köprü, hanlar ve hamamlar vardır" şeklindeki notlarını düşer defterine.. Ve sağlığında Balkanları adım adım dolaş an merhum Ekrem Hakkı Ayverdi de, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri* adlı eserinde bu güzel şehir için ş unları söyler: "Biz şimdi Üsküb'ün abidelerini, ancak ticari bir meta mertebesinde tutan bir idareye bırakıp çekildik. O mânâ bir daha o yerlere dönmek üzere uçtu gitti. Cenâb-ı Hak da hem kadrini bilmeyip bırakıp giden bizleri cezalandırmak, hem mahbûbu olan o evliyalar şehri Üsküb'ün ruhaniyetini yabancı ellere bırakmamak üzere zelzelesini gönderdi. Âbideleri birbirine kavuşturan bütün kan damarlarını kopardı. Geriye kalanlar birer ada gibi tek başına, etrafını yadırgayan ve yadırgatan yalnızlık içine gömüldü. Şimdi

Üsküb'ün rûhu bedeninden çıkmış, eski mevcudiyetinin maddî şahidi olarak tek-tük âbideler kalmıştır.”

Evet ne hazindir ki bugün bizlere o “tek-tük” âbidelerle avunmak düştü. Beş küsur asır boyunca Üsküb'ü dünyanın en medeni, en mamur şehirlerinden biri haline getirenlerin buralardan ayrılma zamanı geldiğinde; “*Her kemâlin bir zevali vardır*” sözü, sığınacak, avunulacak tek tesellimiz oldu. Üsküb'te Osmanlı izlerinin silinmesine Vardar üzerinde tarihe tanıklık eden “Fatih Köprüsü”nün başında inşa edilmiş olan Burmalı Camiin sosyalist Yugoslavya zamanında ortadan kaldırılması ile başladı. Çünkü Sırp, 1389 tarihini hiç unutmadılar.

Üsküb'ün Meşhur Saat Kulesi

Biz millet olarak Murad Hüdavendigâr'ı unutmuş olsak da onlar unutmadılar, unutamadılar. Sonra bu köprünün adını Taş Köprü'ye çevirdiler. Üzerindeki Osmanlı'nın mührünü yani kitabesini söküp götürdüler. Bunu diğer Osmanlı yâdigârı hanlar, hamamlar, köprüler, imaretler, çeşmeler, kervansaraylar izledi.. Ama bitiremediler.. Nazlı Vardar üzerindeki Fatih Sultan Mehmed Köprüsü, o eski devirlerin ihtişamıyla, o mağrur duruşuyla sadece Vardar'ın iki yakasını bir araya getirmekle kalmıyor, benimle Osmanlı dedelerim arasında "zaman köprüsü" oluyor şimdi burada.. Bir tarafını Üsküp Kalesi'ne, bir yanını Vardar Nehri'ne veren Davutpaşa Hamamı da bir "su medeniyeti"nin temiz evlatlarının bu şehre bir himmeti olmuş bir zamanlar..

Biraz ötede geçmiş asırların felaketlerini iliklerine kadar yaşayan Sultan Murad Camii, Üsküb'ün hemen her yerinden görebileceğiniz Balkanların en muhteşem mâbedlerinden biri olarak karşılar sizi.. Onun bir adı da Sultan II. Murad'a nisbetle Hünkâr Camii'dir. Avlusundaki saat kulesi ise Rumeli topraklarında inşa edilmiş en görkemli saat kulesi olmayı sürdürüyor. Camiin hemen yanbaşında yer alan türbede Dağıstanlı Ali Paşa, hanımı ve kızı medfun.. Bu mabedin adını ilk kez yine bu şehrin çocuğu, büyük şair Yahya Kemal'in çocukluk anıları arasında duymuştum. Hâtıralara bayılırım.. Hele bu hâtıralar bir şairin kaleminden çıkmışsa.. Ve hele hele bundan yüzyıl önce bu şehrin yani Üsküb'ün caddelerinde çocukluğunu yaşayan birinin, Yahya Kemal'in dilinden dökülmüşse..

Üsküp'ten yahya kemâl geçti

*"Balkan şehirlerinde geçerken çocukluğum
Her lahza bir alev gibi hasretti duyduğum
Fırûze kubbelerle yalnız bizim şehrimizdi o
Yalnız bizimdi, çehre ve rûhuyla bizdi o."*

Yahya Kemâl

Bir zamanlar bu kutlu şehrin sokaklarında koşuşturmuş, annesinin ardından günler ve gecelerce gözyaşı dökmüş, izlerini bu şehrin taşlarına bırakmış bir şairin, Yahya Kemâl'in anılarına sarılıyorum bu kez de.. Nefes almadan ilerliyorum onun ayak izlerinden geçen asrın Üsküb'üne.. Gelin birlikte ona kulak verelim.. Üsküb'ü bir eski zaman masalı niyetine bir kez de onun kaleminden dökülen hatıralarından dinleyelim.. Yahya Kemâl

doğduğu Üsküb'ü ve çocukluğunu anlatıyor: “1884 Kânûn-ı evvelinin 2'sinde, Üsküb'de, İshâkiyye Mahallesi'nde, büyük validem Âdile Hanım'ın konağında, bu evin cepheye doğru, sağ tarafındaki arka odada, sabaha karşı doğmuşum. Salı günü imiş. Üsküb'e o gün nâdir görülür bir kar yağmış. 1886'da, kardeşim Reşad'ın aynı evde doğmuş olduğunu pek hayâl meyâl olarak hatırlıyorum. Annemin lohusa yatağı, evin cepheye doğru, sonundaki ön odada idi.

1889'da, yeni yaptırmış olduğumuz evde, mektebe başladım. Mektep, Sultan Murad Câmii'nin mihrabı arkasında *Yeni Mekteb* denilir, beşyüz senelik bir vakıftı.

Mektebe başlayışım kadim an'aneye tamâmiyle uygun oldu. Erkenden muallim-i evvel Sabri ve muallim-i sâni Ganî efendiler bizim selâmlığa geldiler; çarşıdan bana savatlı bir divit, boyundan geçirilir, sırmalı bir cüzdanlık alınmıştı.

Üsküb'te Alaca Camii ve Mezarlığı

Ganî Efendi kalemi açtı, divitin mürekkebine batırdı. Bir *Rabbi yessir* yazdı. Sonra üstüne şeker döktüler, bana o yazının mürekkebinin şekerli şekerli yalattılar. Dışarıda, bahçede, meydanda bekleyen mektep çocuklarına birer külâh şeker dağıtıldı. Nihayet bu çocuk kafilesi;

“*Şol cennetin ırmakları / Akar Allah deyû deyû...*
Çıkmış Tanrı melekleri / Bakar Allah deyû deyû..”

ilâhîsini cumhurca “ırlayarak” yola düzdüler. Davetliler vardı, onlar şerbet içtiler, kuşaklarını ve ceplerini şeker külâhlarıyla doldurdular, o aralık, zahir ürkemeyim diye, beni bir araba ile, ayrı bir yoldan, Saat Bayırı’ndan mektebe ilettiler. Annemin hazırlamış olduğu bir şilteyi, muallim Ganî Efendi’nin hoca makamı olan, yarım kavis, mihrâbımsı yerin arkasına koydular. Maârif âlemine girişimin ilk günü budur.

Evet, ilerleyen yıllarda şiirleriyle Türkçe’nin yüzünü ağartacak olan bu Rumeli çocuğunun ilk mektebe başlama serüveni de o günlerin Üsküb’ünü, Balkanların bu tepeden tırnağa Türk şehrini merak edenler için bulunmaz bir fırsat sayılabilir pekâlâ.. Üsküb’ü gezerken Sultan Murad Camii’nin kible tarafında, aslında ziyaretçilerin pek de farkına kolay kolay varamayacağı bir yerde muhteşem bir türbe gördüm. Kimdir, kimindir, nedir soruları havada dönüp dururken imdada yeniden üstad Yahya Kemal’in o ölümsüz hatıraları yetişmez mi? Buyurun..!

Üsküb

“Beş yaşındaydım. 1889 senesiydi. Yeni Mekteb’e girdim. Bu yeni mektep Üsküb’ün en mübarek tepesi üzerinde olan Sultan Murad Câmii’nin arkasındaydı. Yeni Mektep, asırlar içinde hangi eski mektebe nisbetle yeni idi. Bunu hâlâ tâyin edemiyorum. Hakikatte tam mânâsıyla eski idi. Zannettiğime göre Sultan Murâd-ı Sâni o tepede mâruf camiini bina ettiği zaman etrafına, medrese, imaret ilâve ederken onu da ilâve etmişti. Çünkü o tepede camiin teferruatından olmayan hiçbir yapı yoktu. Yeni Mekteb’in yeniliği ise zamanla yanmış ve yıkılmış olan binasının yeniden yapılmış olmasından geliyordu. İşte hoca karşısında ilk defa ders gördüğüm yer, daha İstanbul fethedilmeden önce vücûda gelen ve o zamandan beri hiçbir şeyi değişmemiş olan bu lâtif yerdî. Eğer oraya gönderilmemiş olsaydım, tahsilim doğrudan doğruya bir yeni maârif mektebinde başlasaydı milliyetimin en hoş bir hâtrasından mahrum kalmış olurdum. Çocukluğumda olsun birkaç sene güzel mazimiz içinde yaşamış oldum.

Yeni Mektep, Sultan Murad Câmii’nin arkasında “*Beyan Baba Türbesi*”nin avlusundaydı. Beyan Baba Türbesi, İstanbul’da bile misli nâdir görülebilen harikulade asîl bir mimarî ile yapılmış bir türbedir. Üsküb’ün ve Filibe’nin mimarîde muasır olan Bursa devrinden bir eserdir. Pâdişâh hanedanına âit bir türbe olduğu, mermerlerin zenginliğinden ve duvarların metinliğinden derhal anlaşılır.

Beyhan Sultan Türbesi – Üsküb

Türbenin içinde yanyana iki mükemmel lâhid vardır. Biri kadın, biri de erkek lâhididir. Kadına âit olanı Sultan Bâyezîd-i Velî'nin Üsküb'de ölen kızı Beyhan Sultan'ın; erkeğe âit olanı da onun kocasının. Bâyezîd-i Velî'nin bu dâmâdı meçhuldür. Üsküblüler Beyhan Sultan ismini unutarak Beyan Baba şekline koymuşlar ve türbeyi o namda bir evliyaya âit zannetmişler. Belki de asırların kesafeti ve halkın cehaleti, sonradan bu şekli vücûda getirmiş. Biz çocukluğumuzda “Beyan Baba”yı, beyan kelimeinin telkini ile kendisine başvuranlara meçhulü ve istikbâli haber veren bir velî gibi tahayyül ederdik. Bâyezîd-i Velî'nin kızının uğradığı bu tenâsühden bahsederken bu izahatı lüzumlu gördüm: Otuz dokuz sene sonra, yâni geçen sene Üsküb'e gittim, Sultan Murad Câmii'ni ziyaret ettim; ziyarette yanımda bulunan Kemal Bey'le beraber camiin arka tarafında “Beyan Baba Türbesi”ne yaklaştık. Kapının, binanın içindeki lâhidlerin güzelliği gözlerimi kamaştırdı.

Biz tenhâ türbeyi ziyaret ederken, türbeye bitişik küçücük bir odadan, türbedâr olan Hindli bir fakir çıktı; şapkalı olduğumuz için korkmuş, duruyordu. Ah, târihin garabetleri, Bâyezîd-i Velî'nin kızının türbesi, türbedâr Hindli bir derviş, Sırbistan idaresi altında bir Üsküb... İnsan kendini masal içinde sanır. Hindli dervişe Türkçe sordum: Bu kimin türbesidir? Hindli biraz durdu, bir kuş sadâsı çıkararak: “Baba... Arnavud Baba...”, dedi. Türkçe bilmiyordu. Belki nerede bulunduğunu da bilmiyordu: Kendisini Arnavutlukta ve Arnavut bir babanın türbedârı olmuş zannediyordu. Galibâ kafasında bu “Arnavut” kelimesi, birçok avam kafalarında olduğu gibi, sağlam müslüman mânâsına gelen bir sıfattı. Maamâfih Üsküb'ün Arnavutluk olduğuna dâir hâiz olduğu malûmatı çok garip bulmadım. Bu Hindli, bu malûmatı şüphesiz ki İstanbul Türklerinden almıştı! Hindliye bir daha sordum: “Bu babanın adı nedir bilmez misin?, Bir daha tekrar etti : “Arnavud Baba...”, dedi. Menşeyini sorduk “Haydarâbâd”, dedi. Zavallı Beyhan Sultan, ya İstanbul'da, ya Edirne'de belki de Sivas'da doğmuş olan bu Türk kızı mimarînin kuvveti sayesinde hâlâ yaşıyordu. Lâkin kâh Beyan Baba, kâh Arnavud Baba olarak... Kim bilir, bir gün de İsveti Nikola şekline girecektir.”

Yahya Kemâl'in bu güzel hatıralarına daldık gittik.. Elbette maksadımız Yahya Kemâl'i tanımak ve sizlere onu tanıtmak değildi.. Niyetimiz Yahya Kemâl'in gözünden Üsküb'ün o asırlarda sahip olduğu sosyal hayata bir pencere açabilmek, yüreklerinize Rumelinden bir nostalji rüzgârı estirebilmek idi..

Yavaş yavaş yürüyüp eski Türk çarşısına giriyorum. Evet yadırgadınız bu ismi değil mi? “Eski Türk” Üsküp’ten geriye kala kala bir “çarşı” mı kaldı dediğinizi duyar gibiyim şimdi.. Çok değil daha 50-60 yıl öncesine kadar bu çarşıda Türkçe’den başka bir dil konuşan olursa herkes dönüp bakarmış, kim bu yabancı diye.. Şimdi ise Türkçe konuşana dönüp bakıyorlar! Sokaklarda bembeyaz, sakız gibi kesme taşlar arasından çimenler fişkııyor. Asfaltın zerresi olmadığı gibi ortalıkta tozdan eser yok.. Ve çarşı.. Sıradan bir Anadolu şehrinin çarşı esnafı, sabahın erken saatlerinde birer birer ahşap kepenkli dükkanlarını açıyorlar.. Burada şimdi herşey çok daha tanıdık.. Murat Paşa Camii, Çifte Hamam, İshak Bey’in hatırası Sulu Han ve İshak Bey’in oğlu İsa Bey’in yâdigârı Kapan Han.. Her biri çarşının “sembol” yapıları.. Bir de Muslihiddin bin Abdülgani’nin eseri Kurşunlu Han var tabii.. Kurşunlu Han, Üsküb’ün kurşunlu kubbeleri kadar Üsküb’ün Osmanlı kimliğidir bence.. Ama gelin görün ki son zamanlarda Arnavut kardeşlerimiz Kurşunlu Han’a bir başka elbise giydirmeye sevdasına düşmüşler.. Bir zamanlar bu topraklarda Osmanlı’nın Anadolu Türklerinden bile imtiyazlı gördüğü bu vatan evlatları, bugünlerde Kurşunlu Han’ı “Arnavut Kültürünü Araştırma-Ruhani Merkezi”ne dönüştürme gayreti içine girmişler.. Adına da Pyetar Bogdani denen bir papazın ismini vermek isterlermiş.. Yazık ki ne yazık! Kurşunlu Han’ı üstad Yahya Kemâl hatıralarında bir başka güzel anlatır bize.. Onu da sizlere bırakıyorum.. Ama mutlaka bulun ve okuyun, derim..

Üsküp’te Kapan Han

Türk Üsküb'ün çarşılarını bu gidişimde hiç olmadığı kadar sakin buldum.. Türk'ün adını verdiği çarşısı eski coşkusunu kaybetmiş gibiydi.. Esnafa ait çarşı boyunca uzanan kadim dükkanların modernizasyonu ile büyü bozulmuştu sanki.. Bu fikir hangi parlak zekanın ürünü idi kim bilir? Bu çarşının çehresini değiştirmeye çalışanlar Saraybosna'nın Başçarşısı'nı hiç mi görmezler?! Yakında sıra zemin taşlarına mı gelir dersiniz! Kapan Han ve çevresindeki lokantalarda Üsküplü aşçıların hâlâ bütün lezzetiyle sundukları güveçte kuru fasulye ile ızgara köfteleri de olmasa buralarda “bize dair” başka ne bulunur meçhul..! Akşamın erken saatleriyle birlikte Üsküplülerin elini eteğini çektiği Türk çarşısı eski günlerini arıyor gibiydi..

*“Vardar sularında yahya kemâl dizeleri akıntıya kapılır
bit pazarında fesime püskül bulurum
saatime köstek yokmuş diyor kunduracı Sülo
bir zamanlar / âh bir zamanlar...
bu yerlerde taşın dibinde gül biterdi
ölüye ağıt / geline türkü yakılırdı
şimdi
rumeli 'de yorgun bir gramofon çalar
sen hicaz faslında bekler durursun..” / Ethem Baymak / Kosova*

Köprü, El Hilâl ve Ensar gibi derneklerin Üsküb'ün kültür-sanat-edebiyat dünyasına katkılarını yakinen görme fırsatını da bulduk gezilerimiz esnasında.. Özellikle Köprü Derneği'nin, bir zamanlar sadece Makedonya'nın değil, Kosova'nın da sesi olmuş ama şimdilerde ne yazık ki sesi kesilmiş olan “Sesler” dergisi ile artık birliğinden eser kalmamış meşhur “Birlik” Gazetesinin Rumeli topraklarındaki misyonunu üstlenme ve sürdürme çabaları ümit verici görünüyor.

Yeni Üsküp

Kimler geldi kimler geçti Üsküp'ten beş asır boyunca..! XVI. asrın büyük âlimi meşhur Kemâlpaşazâde de bir zamanlar Üsküb'ün bu havasını teneffüs etmiş ve İshak Paşa medresesinde müderrislik yapmış.. Üsküp, sadece XV. ve XVI. asırlarda Mîrî, İshak Çelebi, Muîdî, Dürrî, Özrî, Zârî Çelebi, Atâ, Ferîdî ve Hâkî, Vusûlî Mehmed Bey gibi divan şairlerini yetiştirmiş.. Ya o büyük âlimlerimizden İsmail Hakkı Bursevî, Üsküb'ün güzelliklerini yaşamış bir zaman.. Meşhur tezkire yazarımız Aşık Çelebi'nin Gazi Baba mezarlığında yattığını söylüyorlar ama ortada mezarlıktan eser kalmamış neredeyse! Aslında buradaki camilerin en dikkat çekici yönü; insanı hayret ve hayranlık içerisinde bırakacak çevre düzenlemeleri... Etrafındaki müslüman mezarlıkları, âdeta camilerin ayrılmaz bir parçası.. Aynı şekilde bu mezarlıklar bir evin bahçesinden daha titiz bir ilgi ve alâka sonucunda yemyeşil, pırıl pırıl ve sanki birer çiçek bahçesi... Bu manzarayı Makedonya'nın bütün şehirlerinde görmek mümkün..

Efendim, bir şiir molası verelim mi.. Kadim dostlardan, Üsküplü, şair ve yazar Avni Engüllü'den bir mektup aldım.. Üsküplü şair Necati Zekeriya'nın bir şiiri vardı mektupta.. Adı "*Lonca Çeşmesi'nin Şiiri*".. Bu Üsküp gezisi sizi de beni de yordu.. Şu Lonca Çeşmesi'nde bir su molası verelim mi, ne dersiniz.. Hem Necati Zekeriya'yı, hem Yahya Kemâl'i anmış oluruz.. Haydi buyurun..

*Üsküp'te ne güzel çeşmeler vardı.
Yaz kış durmaz
Ohuklardan buzlu sular akardı.*

*Anımsarım Lonca Çeşmesi'ni
"Boyalı Han"da çay içen babam bile
Uzaktan duyardı ondan gelen su sesini.*

*Ben de o çeşmeden çok su içtim bir vakitler,
Seyrederken atları, paytonları yakından.
Ama şimdi orada yeller eser.*

*Yeni çeşmeler yapıldı Üsküp'te şimdi.
Bu yaşta bile bazen su içerim onlardan.
Nedense hiçbiri güzel değil, Lonca Çeşmesi gibi.*

*Benim çocukluğum geçti işte o çeşme yanında,
Hayrat bırakanın adı okunurdu cümle taşında.*

Engüllü, bir küçücük de açıklama ekleyivermiş şiirle ilgili mektubuna.. Şöyle diyor: "Eskiden 'Lonca Çeşmesi', Yahya Kemâl'in annesinin mezarının bulunduğu İsa Bey Camii'ne giden yolun tam başındaydı. Orası bir de fayton durağıydı. Yolcu bekleyen faytonlar sıralanırdı. Şair bilerek "payton" kullanmıştır. Üsküp ağzında "payton" denir. O, Üsküp açısından anılması değer bir çeşmeydi."

Gidenlere rahmet, kalanlara selâmet deyip gezimize kaldığımız yerden devam ediyoruz efendim..

üsküb'e bir de kale'den bakmak..

*"Vaktiyle öz vatanda bizimken, bugün niçin
Üsküp bizim değil, bunu duydum, için için."*

Yahya Kemâl

Çarşı içinden yürüyüp kaleye doğru tırmanırken Köse Kadı Camii önünden geçiyorum. Yolumun üzerinde karşıma çıkan ve her halinden bir Osmanlı yapısı olduğu anlaşılan eski Üsküp Postane binası şimdilerde Balkan Üniversitesi olarak görev yapıyor. Üsküp Kalesi ve onun hemen

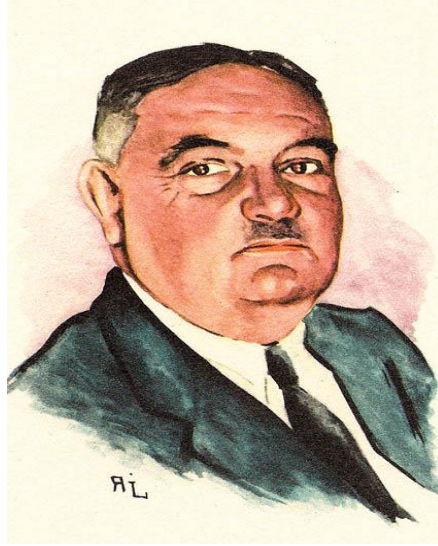
altında, şehre hâkim bir tepede 1492 yılında kurulmuş bulunan Mustafa Paşa Camii, yaklaşık 1 metre yüksekliğindeki taş duvarların çevrelediği bir gül bahçesi içerisinde kamelyalı mükemmel şadırvanıyla çıkıyor karşıma bu kez.. Ve Camiin yanında Mustafa Paşa türbesi.. Bu noktadan Yahya Kemâl'in doğup büyüdüğü, çocukluğunu yaşadığı yamaçları çok daha net görebiliyoruz.. O anda yine büyük şairin annesinin ölümünü anlattığı hatıraları canlanıveriyor gözümde.. Sözü belki biraz uzatacağım ama Yahya Kemâl'in özellikle annesinin ölümüyle ilgili olarak anlattığı, her yürek sahibini derinden sarsan o güzelim hatıralarına bir kez daha dönelim diyorum ben.. Bu satırların derinliklerinde eski Üsküb'ümüze dair neler göreceksiniz neler.. Söz yine üstadın ..

“Annemin resminden mahrumum. Onun bir resmi hayatımın en büyük bir yadigârı olurdu. Annemin simasını şimdi iyi hatırlayamıyorum. İslâm tesettürünün en şedid bir muhitinde doğduğu, yaşadığı ve öldüğü için bir resmini bırakmadan kayboldu.

Annem Nakiye Hanım, Leskofçalı Dilâver Bey'in ve İvranyalı Âdile Hanım'ın üç kızının en büyüğü idi. İvranya'dan Üsküb'e hicret edildiği zaman annem on üç yaşında imiş. 1883'de ilk ve son izdivacı olarak, babamla evlenmiş, 1884'de ben doğmuşum. Hatırlayabildiğim kadarıyla, annem orta boylu idi. Kumraldı; semizliğe meyyal bir bünyedeydi. Çok hisli ve asabiydi. Okumak ve yazmak bilmezdi. Çok kuvvetli mûtekıddi. Beş vakit namazını kılardı. Vekar ve haysiyet bahsinde müfrit bir derecede hassastı. Rencîdeliklerini onulmaz yaralar gibi saklardı. Babası olan büyük babam Dilâver Bey'i ve akrabasını tanımadım. Lâkin iyi tanıdığım anasına ve hemşirelerine hiç bir suretle benzemiyordu. Babamla on iki sene kadar iyi bir hayat geçirmişti. Bu müddet içinde, en büyük ıztırapları huysuz ve yüreksiz bir kadın olan annesinden ve son derece kıskanç ve menfaatperest olan hemşirelerinden geliyordu. Lâkin 1895'den sonra babam kötüleştii. Onun yüzünden bedbaht ve müteverrim oldu. İki sene sonra da öldü. Annem marazî bir derecede titiz ve temizdi. Beş vakit abdestinden başka her gün defalarca elini yüzünü yıkardı. Benim ve kardeşimin mektep veya sokak dönüşü kirliliklerimiz yüzünden içlenirdi, bizi yıkayıp temizleyinceye kadar rahat etmezdi. Hizmetçilerin temizliği bahsinde de saatlerce üzülür dururdu.

Bir çok Türk anneleri gibi kocasının akşamcılığından manen ve maddeten bedbahttı. Kocasının bu hâline mütevekkilen onun akşamları içeceği kadar içkiyi karşısında içmesini ve öyle yemek yemesini isterdi. On iki

yaşıma kadar, babamın zaman zaman aile hayâtına girdiğini, her akşam içkisini bizim yanımızda içtiğini hatırlıyorum. Lâkin ondan sonra, tâyin edemediğim sebepler yüzünden, babam, ikide birde Selânik'e gider gelir oldu. Annem babamın bu hâlimden şiddetle muztarıptı. Nihayet bu Selânik'e gidip gelişler ailemizi esâsından yıkan bir karar doğurdu. Babam Üsküb'de yaşamak istemiyordu. Selânik'e gitmek, bir me'mûriyet almak, orada medeni bir insan gibi yaşamak, hâsılı oraya yerleşmek istiyordu. Tesalya Muhârebesi'nin başladığı bahardı. Babamın Üsküb'ü terk etmek ve Selânik'e gidip yerleşmek hakkında verdiği karar ailemiz arasında bir bomba gibi patladı. Annem Üsküb'den, evinden, eşyasından, güç belâ ile kurduğu yuvasından ayrılmak istemiyordu. Bu karâra karşı isyan etti, lâkin fâidesi olmadı. Babam, karârını merhametsiz bir kalble icra etti. Annemin çehizlik eşyasını hamallarla tellallar çarşısına gönderdi, haraç, mezdad sattırdı. Bu darbe annemi yatağa serdi.

Yahya Kemâl Beyatlı

Ben 12 yaşındaydım. Bu facianın ledünniyâtına aklım ermiyordu. Bir noktayı yâdedeyim ki o zaman Rumeli ahlâkında, yerleşmiş insanların tellallar çarşısında eşyasının satılması hem haysiyeti ortadan kaldıran, hem de uğursuzluk getiren bir şey telâkki edilirdi. Tellallar çarşısında ancak giden me'murların eşyası satılabilirdi. Gerçi benim babam da me'murdu. Lâkin içtimaî mertebesiyle eşraftan sayılıyordu. Annemin ıstıraplarında bu

noktanın bir dahli varsa da asıl ıstırâbı yuvasının müebbeden dağıldığını hissetmesinden geliyordu. Zavallı ümmî kadın ne kadar doğruyu görüyormuş! Hakikaten o zamandan sonra kendi öldü, biz evlatları küçük yaşta dağıldık, perişan olduk, hâsılı o gün bu gün bir daha bir çatı altında birleşemedik!..

Hâsılı eşyamız satıldı. Annem hasta yatıyordu. Doktorlar muayene ettiler. Veremli olduğunu söylediler. Babam bunu Selânik'e gitmek için gerekli bir sebep olarak gösterdi; çünkü Selânik'de Jack Paşa gibi mâruf ve mütehassis doktorlar vardı. Annemi kurtarabilirlerdi. Babam bizden önce Selânik'e gitmişti. Nihayet bir Nisan günü annem, ben, kardeşim Reşad, pek küçük yaşta olan hemşirem Rukiye, şimdi ismini unuttuğum bir arap halayık, bir de refakatimize verilen Ali Zaîm, Üsküb'den ayrıldık. Ayrılışımız fecî oldu. Annem Üsküb'ü bütün kalbiyle seviyordu. Orada ölmek, orada, İsâ Bey mezarlığında, babası Dilâver Bey'in yanında gömülmek istiyordu. Üsküb onun nazarında tam bir müslüman şehriydi. Selânik ise, bilâkis, yahudi ve gâvurla karışık bir yabancılar diyârı idi. Oraya gitmekten korkuyordu..

Üsküb'den ayrılışımız fecî oldu. Selânik trenine göz yaşları içinde bindik. Yunan muhârebelerinin hararetli ve şedîd günleriydi. Bütün Rumeli, gönüllüleriyle, ruhunun bütün fütûhatçı galeyanı ile Tesalya'ya doğru akıyordu. Meğer o akış da Rumeli topraklarında son istilâ hareketimizmiş. Tesalya'dan gelen yürüyüş ve muzafferiyet haberleriyle gülümseyen bir Rumeli ortasından geçerek Selânik'e vardık; geceleyin babam, amcam, akrabamız, hepsi istasyonda idiler. Arabalarla doğru Yılan Mermeri'nde Evrenos-zâdelerden Faik Bey'in konağına gittik. Babamın kardeşi Ali Bey, Evrenos-zâde Faik Bey'in damadı ve iç güveyisi idi. İzdivacından beri karısı Ayşe Hanım'la, o büyük konakta oturuyordu. Gelir gelmez o konağı tatlı bir misafirlik havasıyla doldurduk. Selânik, Tesalya Harbi'nin cûş ü hurûşuyla çalkalanıyordu. Biz çocuklar da kendimizi o havaya kaptırmıştık. Annem ekseriya yatakta idi. Selânik'i görmek için yalnız bir iki defa kalkabilmiş, sokağa çıkmış ve gaalibâ bir defa da Beş Çınar bahçesine kadar gitmişti. Artık Selânik'e tamâmiyle yerleşmemiz için ev aranıyordu. Babam Eski Saray'dan aşağı inen bir sokağın içinde, denize nazır, güzel bir ev bulmuştu. Oraya taşındık. Annem o evin önü sofalı bir odasında hasta yatıyordu. Babam, Selânik Adliye Müfettişliğinde bir memûriyet almıştı. Gündüz memûriyetine devam ediyordu. Geceleri içki ve eğlence âlemlerinde oradan

oraya koşuşturup duruyordu; ben de kendi hevâ vü hevesimle dolaşıyordum. Kùçùk biraderim ise ailemizin feci vaziyetini idrâk edecek bir yaşta değildi.

Annem, babamın kalpsizliğinden ziyâde, evlâtlarının bu kayıtsızlığına karşı içli bir halde günden güne daha fazla üzülyüyor ve bitiyordu; bir derdi vardı: Üsküb'e gitmek orada, müslüman şehrinde, akrabası, tanıdıkları ve konu komşu arasında ölmekti. Nihayet pederim tahammül edemedi. Annemi ve kardeşlerimi Üsküb'e göndermeğe karar verdi. Ben Selanik İdâdîsi'nde tahsil edeceğim için Selânik'te kaldım. Annem Üsküb'e avdet etti. Ben birkaç zaman Selânik'te dolaştım durdum. O yazın sonunda babam da hevâ vü heveslerinin bir garip tecellîsi daha olmak üzere Selanik muhitinden bıkararak, tekrar Üsküb'e dönmeği arzu etti. Beni alarak Üsküb'e döndü. Annemi verem iyiden iyiye düşürmüştü. Kendisini, karaağaçlar altındaki evimizin büyük salonunda, yatakta, kendine bakanlar ortasında, ölüm yatağında bulduk. Nitekim ölüm de gecikmedi. Ben azamî derecede haşarı ve uçarı bir çocuktum. Üsküb'e gelir gelmez eski arkadaşlarımı bulmuştum. Onlarla oynayıp, koşup, duruyordum.

Kendisi annesinden rencide, hemşirelerinden bıkkın, kocasından ümidini kesmiş olan zavallı annem dünyâda yegâne tesellisi olarak beni görmek istiyordu. Halbuki ben sürekli bir afacanlıkla ve çığırtkanlıkla koşuşturup duruyordum. Yalnız arada sırada anneme dâir endişeleri hissediyordum. O zaman gidip bir köşede ağlıyor ve annemin ölümünden korktuğumu söylüyordum. Çocukluğun bu şevk ve hüznü cezr ü medleri ortasında iken bir gece annemin etrafında fazla kalabalık kadınlar gördüm. Evde bir fevkalâdelik vardı. İçimi cehennemî bir üzüntü kemiriyordu. Ne olacağını kestiremiyordum. Evimizin üzerinde bir felâket dolaştığını ayan beyan görüyordum. O gece annemin hasta yattığı salonun yanında bir odada yatıp uyumayı istedim. Anneme bakan kadınlar razı oldular. Belki annemin de arzusu buydu. Gece uzun müddet uyuyamadım. Yorganımın altında ağladım. Uyuyunca da korkulu rüyâlara daldım. Bu rüyâ içinde hayâtımda en fevkalâde bir hâdise idrâk ettim: Rüyamda annemin son nefesini verdiğini ve çok sevdiği Naîme Hanım'ın kucağında çenesinin bağlandığını görüyordum. Bu rüyânın korkusuyla uyandım. Yataktan fırladım. Odanın kapısını açtım. Hakîkaten annemi rüyada gördüğüm vaziyette Naîme Hanım'ın kucağında, çenesi bağlanırken gördüm. Rüyâda gördüğüm vaziyetle bu hakîkî hâdise birbirinin aynı idi. Bir manzara, aksettiği bir aynada nasıl görünürse rüyamla bu hakîkî manzara da öyle idiler.

Müthiş bir çılgınlıkla annemin yatağına atılmak istedim, oradakiler beni susturmağa çalışarak, uzaklaştırdılar. Tâ karşıda büyük annemin evine kadar götürdüler. Aradan yarım saat geçti. Büyük annem, teyzelerim, üç ailenin çocukları, felâketimize koşup gelen aile dostları kadınlardan ağlaşan, sızlaşan bir kalabalık ortasında kaldık. Annem ölmüştü. Çıldırılmış bir haldeydim. Bu müthiş yokluğa, bu derin acıya tahammül edemiyordum. Bir deliyi tutar gibi, sımsıkı tutuyorlardı; yüzümü, gözümü yıkıyorlardı. Heyhat ki ıztırâbım durmuyordu. Kocakarılar, ağlarsam annemin ruhunun çok muhtarip olacağını, halbuki annemin istirahat ettiğini, cennette hepimizin birbirimize kavuşarak mesûdâne bir hayat geçireceğimizi, artık orada hiç bir zaman ölmeyeceğimizi, annemin bizi yakında cennette beklediğini söylüyorlardı. Bu teselliden biraz avunuyordum; lâkin birkaç dakika sonra kalbimin şifâ bulmaz üzüntüsü tekrar bir alev gibi parlıyordu. Annem gibi ölmek, hemen ona kavuşmak istiyordum. ıztırâbım orada toplanan herkesi sarmıştı. Hepsi de beni görerek daha fazla ağlaşıyordu. Öğleye doğru Alaca ve Sultan Murad camilerinin minarelerinden annemin ruhuna verilen *su salaları* işitildi. Beni büyük annemin evinden tekrar bizim eve geçirdiler. Bahçenin ortasına bir çadır kurulmuştu. Annem gaslolunacaktı. Yüzlerce kadın mendilleri yüzlerinde ağlaşıyorlardı. Nihayet gasil bitti. Beni ve kardeşimi annemin yüzünü son bir defa görmek üzere çadırın altına götürdüler. Annemin naaşı tenişir üzerinde beyaz bir kefenle örtüldü. Yüzünü açtılar.

Kendisini ruhsuz, gözleri açık ve gülümser bir halde gördüm; saçları etinden ayrılmış gibiydi. Târîf edemeyeceğim bir acı ile yüzüne bakmıyordum. Kendisi ile aramda ne kadar mesafe olduğunu ölçemiyordum; yüzünü ebediyen hayâlîme nakşetmek için, kalbimin bütün kuvvetiyle bakıyordum. Nihayet bu son veda merasiminin bittiğini ihsas ettiler, kollarımdan tutarak beni ve kardeşimi oradan çektiler. Tabuta konuldu. Cenaze evden çıkarken, evin bütün pencerelerinden, kapılarından müthiş bir vaveyla koştular. Cenaze büyük bir kalabalığın ortasında İsâ Bey Câmîi'nin mezarlığına sevk olunmağa başladı. Yeşil Baba Türbesi'nin önünden geçtik. Sola çevrildik. Çarşının iki taraf kaldırımlarında duranlar ellerini açmış, fatiha okuyor sonra yüzlerine götürüyorlardı.

Nihayet İsâ Bey Câmîi'ne vardık. Annemin tabutunu musallaya koydular. Zannedersem o gün Cuma idi, Cuma namazı kılındı; cenaze namazı da kılındı. Mezarlığa doğru gittik. Ben, akrabamızdan Humbaracı Yaşar Bey'in elinden tutmuşum. Yaşar Bey, Gâzî İsâ Bey Câmîi'nin

mütevellisi ve vâkıfının ahfâdındandı; annemi ailemize âit bir camiye bıraktığımız için hafif ve uhrevî bir tesellî hissediyordum. Mezarın kazılması, defin, örtülme, Kur'an, duâ, her şey bitti. Mezarlıktan ayrılırken içimdeki acının cehennemî ateşini bir daha duydum. Bu defa bol göz yaşlarıyla Yaşar Bey'in elinden tutarak ayrıldım. Oradan derhal biraderimle beraber bir arabaya bindirdiler. Yaşar Bey'in oğulları Emin Bey ve Ekrem Bey'le beraber, doğru Yaşar Bey'in Butel çiftliğine gönderdiler.”

İsa Bey Camii-Üsküp

İşte böyle efendim.. O hüznü hatıraları bırakıp yine Üsküp seyrine dönelim biz.. Evet, işte şurada üstadın annesinin ölüm salâsının verildiği, Üsküp Fatihî Paşa Yiğit Bey'in oğlu İshak Bey'in yaptırdığı İshak Bey ya da diğer ismiyle Alaca Camii, çevresindeki mezarlık ve bu mezarlığın içindeki son derece zarif Paşa Bey türbesi ile görülmekte.. Yine çarşı içinde Murat Paşa Camii, Kurşunlu Han yakınlarında şirin Dükkancık Camii, sol tarafta Bit Pazarı civarında göze çarpan Üsküp Halklar Tiyatrosu binası, biraz yukarıda Hacı Balaban Camii, daha ötede Tütünsüz, Kebir Mehmed Paşa ve bahçesindeki muhteşem Saat Kulesi ile Sultan Murad Camiileri.. İşte şuradaki İsa Bey Camii de İshak Bey'in oğlu İsa Bey'in hediyesidir

Üsküb'e.. Avlusundaki ulu çınarın gölgesinde gözlerinizi kapatın ve o muhteşem devirlere bir hayâl yolculuğu yapın derim sizlere.. Biraz ötede prizma kubbesiyle göreceğiniz Yahya Paşa Camii ise Sultan İkinci Bayezid'in damadı Rumeli Beylerbeyi Yahya Paşa'nın hatırası.. Ve işte üzerindeki tarihî Fatih Sultan Mehmed köprüsü ile türkülerini dinleye dinleye büyüdüğüm canım Vardar nehri.. Üsküp bu haliyle ne kadar da Bursa'ya benziyor Allahım! Hatta eski Üsküb'ün şu andaki görünümüyle daha Osmanlı olduğunu söylemeye bilmem gerek var mıdır..

Ve bir gün geldi "*toplının gidiyorsunuz!*" denildi, gelenler geldi, kimileri yollarda öldü, kalanlar neden kaldığını bilmedi.. Onlar böyle olsun istemediler ama oldu işte.. Gelenler yası, kalanlar mahzun.. Geride kalanlardan Kosovalı dost, şair Altay Suroy'un dediği gibi gün geldi; "Misafirlikte unutulmuş çocuklar" oldu onlar.. Evlâd-ı fâtiyhân adını verdik onlara.. Tam beş asır süren misafirlik, eti tırnaktan ayıran acı bir ayrılıkla son buldu. O bir güzel rüya idi bitti.. Öyle diyordu Yavuz Bülent Bâkiler :

*"Ötelerde hanlar, camiler, şadırvanlar..
Fatih Köprüsü gülümser beride
Vardar Ovası'nı titreten rüzgâr
Dalgalandırır gönülleri de
İsmine Estergon derler
Bir yârim var Rumeli'de..
Ağlayın yıldızlarım ağlayın
Artık bizim değil Rumeli'nin güzelleri de!.."*

İşte size bir Üsküp masalı..! Karşı tarafı hiç anlatmadın diyenler varsa onlara da şunu diyebilirim ancak.. Anlatılacak ne varsa Eski Üsküp'te, Osmanlı'nın mahzun yâdigârı Üsküp'te var. Karşıda bir şey yok!

Ve dudaklarımdan istemeye istemeye dökülen "Hoşça kal Üsküp, hoşça kal asla unutamayacağım güzel sevgili" sözcükleriyle, sırtını Vodno Dağı'nın eteklerine dayamış, tarihin derin uykularına dalmış güzel Üsküb'e veda ediyorum.. Hoşça kal Vardar'ın mahzun güzeli..!